

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

PHILOLOGIST

JOURNAL OF LANGUAGE, LITERARY AND CULTURAL STUDIES

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

V/2012

U SUSRET NEUHVATLJIVOM, BLISKOM LIKU DRUGOG

Knežević, Marija (2011), *Ogledi iz angloameričke književnosti*, Nikšić: Filozofski fakultet.

Zbirka eseja prof. dr Marije Knežević intrigantno naslovljena *Ptice, zmije, strašila i drugi eseji* nastala je, kako i sama autor-ka u predgovoru kaže, kao rezultat višegodišnjeg bavljenja angloameričkom književnošću u njenim najraznovrsnim kako proznim, tako i pjesničkim ostvarenjima, čiji dometi često zadiru u teme relevantne i za druge društvene discipline, poput filozofije, sociologije, lingvistike, psihologije, istorije. Jedno od pitanja koje povezuje pomenute discipline, kao i oglede u ovoj zbirci, odnosi se na složeni i uvijek aktuelni fenomen drugosti i približavanja Drugom – u psihološkom, kulturnom, epistemološkom i ontološkom smislu. Knežević ovom fenomenu prilazi eklektički, uz punu svjesnost da bi bilo koje teorijsko stanovište, ukoliko bi se zastupalo isključivo i bez interakcije sa drugačijim pristupima, ograničilo bogatstvo i slojevitost samog pitanja i njegovog književnokritičkog razmatranja kroz djela u kojima je uočeno, studiozno sagledano i višestranu osvijetljeno.

Knjiga *Ptice, zmije, strašila i drugi eseji* otvara se istoimenim tekstom, koji argumentovanom i detaljnom analizom dovodi u vezu tri u mnogo čemu različita pjesnička senzibiliteta. Ipak, šta je zajedničko tako udaljenim poetskim svjetovima kao što su Alfred Tenison, Viljem Batler Jejtis i Dejvid Herbert Lorens? Ustanovivši da je za svu trojicu „umjetnička kreacija uvijek čin otkrivenja i, prema tome, u širokom antropološkom smislu, ne samo religiozni već i ontološki čin“, autorka upućuje i na sličan vizuelni izbor ovih stvaralaca, čija formalna uobličenja upravo potkrepljuju i pojačavaju ideju permanentnog posezanja

za nekom drugom stvarnošću, izvan neposredno precipirane, stvarnošću koja se može kratkotrajno dodirnuti, iako nikad sasvim izraziti, jedino u procesu nastajanja umjetničkog djela. Simbolički potencijal *ptica*, čije se prisustvo može uočiti u djelima svetrojice pjesnika, u tom je smislu najočigledniji: one su oduvijek predstavljale posrednike između neba i zemlje, prenosičke poruka iz drugih sfera, te simbol koherencije misli i govora. Lik *zmije*, u hrišćanskoj tradiciji vezivan za palog anđela, a u široj mitologiji za tamu podzemlja, predio nepoznatog i nesagledivog, sugerirše zbog svog gipkog tijela i ideju stalne promjenjivosti i neuhvatljivosti oblika, poput jezika koji se opire naporima da se fiksira u izraz metafizičke žudnje. Najzad, slika *strašila* kojim se plaše ptice, ali i zasmijavaju djeca, ovjekovječena u Jejtsovoj poeziji, snažno, upečatljivo i autoiročno „uobličava osjećaj ljudske, možda i komične, beznađežnosti da zadrži, onda kad uoči, kompaktnu cjelovitost bića – baš onakvu kakvom je predstavlja simbol raspeća u činu čudesnog otvaranja drugom“.

Da je „otvaranje ka drugom“ za pjesnika kakav je bio Alfred Tenison značilo često bolno osciliranje između svakodnevne proze viktorijanskog utilitarizma sa jedne i poezije sa mističkim, vanvremenskim odjecima sa druge strane, dokazuju i brojni stihovi čije citiranje Knežević kombinuje sa sagledavanjem njihovih idejnih i materijalnih aspekata, što je, kada govorimo o uočljivoj modernosti ovog pjesnika 19. vijeka, nerazdvojivo. Bilo da samosvjesno promišljaju duboke mogućnosti i ograničenja pjesničkog bića, kao u pjesmama *Gospa od*

Šalota (*Lady of Shalotte*) i *Palata umjetnosti* (*The Palace of Art*), ili da već i samim slikovnim i jezičkim aspektima sugerišu iskorak ka drugim ontološkim nivoima, kao u *Suze, dokone suze* (*Tears, Idle Tears*), *Uliks* (*Ulysses*) i antologijskoj pjesmi *Prelazak spruda* (*Crossing the Bar*), Tensonovi stihovi permanentno ukazuju na onu dvojnu poziciju dvorskog, društveno priznatog pjesnika koji žudi za dalekim, maglovitim likom sreće koja zauvijek svjetluca negdje iza linije (poznatog, izrecivog) horizonta. Prepoznajući i kod Jejsa sličnu ideju uznošenja bića u druge sfere postojanja kroz stvaralački čin, Knežević takođe sagledava interaktivni odnos života i umjetnosti kroz neke od najznačajnijih ostvarenja ovog velikana irske poezije. Između solipsističke zaokupljenosti sopstvenom društvenom i pjesničkom ulogom i krhke mogućnosti dodira sa drugim kroz mistično putovanje izvan vlastitog istorijskog i kulturnog prostora, između zemaljske utemeljenosti stvaranja i nepostojanih vjetrova nadahnuća, stoji vjera u paradoksalnu trajnost trenutka sadašnjeg – u stalno, iako uvijek kratkotrajno, samotranscendentiranje u tekstu i kroz tekst. Ta vjera je sugerisana i gerundivnom konstrukcijom u samom naslovu *Jedrenja ka Vizantu* (*Sailing to Byzantium*), a maestralno je uobličena završnim stihovima ove pjesme, koji otkrivaju mogućnosti svijeta u stalnom nastajanju. Kreativni impulsi koji, poput strašila, plaše strah – strah od starenja, strah od nestajanja – i stoga oblikuju život, recipročno omogućavaju nove ontološke prostore, novi život, pa bio to i život mehaničke, zlatne ptice koja pjeva o „onome što je prošlo, što prolazi i što će doći“. A kontinuirani pokušaji uranjanja u drugačije egzistencijalne sfere su, kako opaža Knežević, suštinski odredili i umjetnost D. H. Lorensa. Budući da na balkanskim i evropskim prostorima pripada redu najvećih poznavalaca ovog romanopisca, pjesnika, slikara, esejiste i, donekle, mistika, Marija Knežević za ciljeve ovog oglada odabira Lo-

rensovu pjesmu *Zmija* (*Snake*), čijom analizom jasno i nedvosmisleno ukazuje na brojne dvosmislenosti i značajne kontradikcije koje su obilježile pjesničko biće jednog od najproduktivnijih engleskih stvaralaca 20. vijeka. Vijugajući, poput glatkog zmijskog tijela, od iskrene začuđenosti do svjesne intertekstualnosti, od čiste fascinacije nepoznatim do neprijateljstva uslovljenim mentalitetom, vaspitanjem i nasljeđem, govornik ovdje ostaje rastrzan između oprečnih stanja, dok sama pjesma izmiče konačnom zaključku, kako već i priliči umjetniku koji teži da se ostvari izvan granica sopstvenog kulturnog i duhovnog prostora.

U esejima koji slijede Knežević se uglavnom bavi različitim aspektima susreta sa drugošću u širem kulturnom smislu. „*Beaux restes* i avantura stvaranja“ u fokus stavlja opet trojicu, sada prozних stvaralaca – „putnika sa sjevera“ – koje povezuje, kao uostalom i tolike engleske književnike kroz istoriju, specifičan i umjetnički signifikantan odnos prema Italiji. To su Edvard Morgan Forster, Henri Džejms i D. H. Lorens – autori koji pripadaju onom nizu „sirotih aspiranata što moraju živjeti u vječnom izgnanstvu“, koje je naizmjenično, u zavisnosti od društveno-istorijskog trenutka ali i samog ritma umjetničkog stvaranja, i uslov i cilj njihovih kreacija. Sagledavajući odnos ova tri putnika-izgnanika prema Firenci, kolijevci renesanse i središtu evropske kulture, kao i prema Mikelandelovom *Davidu*, koji stoji na trgu Sinjorija evocirajući svu punoću i strast nekadašnjih stvaralaca, autorka odmjerava njihovo vlastito odmjeravanje savremenosti i sopstvenih poetskih ciljeva prema starim majstorima i jednom drugačijem duhovnom podneblju. Koristeći i sama bujan i stilski bogato iznijansirani jezik da bi opisala nepresušnu fascinaciju ovih pisaca mediteranskim životnim i stvaralačkim obiljem, Knežević analitički podvlači sličnosti i razlike među njima, nudeći i svojim, a ne samo njihovim čitaocima, estetski užitak blizak onom koji

je podsticao, oduševljavao, ali u svojoj veličanstvoju neuhvatljivosti i mučio Fosteru, Džejmsa i Lorensa. Za njih je, kao što bi valjda trebalo da bude i za sve iskrene i strastvene konzumente, a ne samo stvaraoce umjetnosti, pisanje bilo „pokret avanture“ – živi, pulsirajući pokret kojim se, makar na tren, transformiše uslovljenost aktuelnim kulturnim kodovima.

Dok „*Beaux restes* i avantura stvaranja“ kao istorijsku pozadinu za estetski i duhovni susret sa drugošću tek suptilno provlači činjenicu Prvog svjetskog rata i urušavanje nekadašnjih vrijednosti, treći ogleđ u središte razmatranja stavlja upravo političke i epistemološke implikacije određenih istorijskih uslova (početka slabljenja britanske imperije), zahvatajući u tamne dubine problema kolonizovanja drugog – u širem kulturnom, psihološkom i, što je u ovom radu veoma značajno, narativnom smislu. Donekle uznemirujući naslov „Tišina Drugog u modernoj engleskoj prozi“ upućuje, zapravo, na akutnu svjesnost velikih engleskih modernista, poput Konrada, Fosteru i Lorensa, da je postojeći, tj. naslijeđeni jezik neadekvatan da izrazi druge i drugačije geografske, jezičke i duhovne realije. Blisko mnogim istaknutim kritičarima današnjice, i Marija Knežević Konradovo *Srce tame* (*Heart of Darkness*, 1899) čita kao „namjernu identifikaciju naracije sa imperijalnim diskursom, tj. strah autora da opis drugog uvijek pretpostavlja apropijaciju drugog“, ističući epistemološku i egzistencijalnu nesigurnost koja stoji u osnovi ovog kompleksnog teksta. Uočavajući idejne i narativne sličnosti koje postoje između Konradovog djela, Forsterovog *Putu za Indiju* (*A Passage to India*, 1924) i Lorensovog tekstualnog tretmana drugosti, naročito u djelima *Jutra u Meksiku* (*Mornings in Mexico*, 1927) i *Pernata zmija* (*The Plumed Serpent*, 1926), kao što su samosvjesna nestabilnost pripovjedačkih pozicija i frekventnost modifikatora koji sugerišu zamagljenost, neodređenost, nerazgovjetnost i nepreglednost, autorka ovdje

akcentuje i povezanost ključnih vizuelnih izbora koji dominiraju u ovim ostvarenjima. Kao što afrički Kongo kod Konradovog Marloa zadobija oblik vijugave, nejasne zmije, i kao što gospođa Mur u Forsterovom djelu zamišlja iskonsku i sveprožimajuću neartikulisanošću indijskih pećina kao nekog „besmrtnog crva“, tako i slike Lorensovih reptila pretpostavljaju odricanje „naše blijedolike“ logike i ograničene percepcije u susretu sa Drugim, koga ne možemo ni doznati, ni opisati tradicionalnim interpretativnim sredstvima.

Predstavljajući nam putopis engleskog para Džana i Kore Gordon *Par skitnica u Srbiji i Crnoj Gori* (*Two Vagabonds in Serbia and Montenegro*), Marija Knežević sa pronicljivim humorom, suptilnom ironijom ali i – što je za ovakav pogled veoma značajno – nesumnjivom tolerancijom, pokazuje koliko čak i percepcija obrazovanih, dobronamjernih, iskusnih i slobodoumnih ljudi, koji su pritom i vrlo duhoviti pripovjedači, može biti skućena i jednostrano uslovljena vlastitim kulturnim nasljeđem i predrasudama. Ovaj, četvrti ogleđ u zbirci može biti zanimljiv i podsticajan za mnogo širu publiku od one koja je orijentisana na studije anglistike, budući da na pitak, iako slojevit način, razmatra uvijek aktuelan problem multikulturalnosti i različitosti kroz „naše postmoderno kolo u kojem je sve ionako bolno providno“. Kroz prizmu postmoderne svjesnosti o fikcionalnosti istorije i istoričnosti fikcije, teorijski informisano, semantički i naratološki minuciozno, analiziran je i roman kojem je posvećen peti esej u ovoj knjizi – *Montenegro* (1997) Starlinga Lorensa. Smještena u mračni i turbulentni period prije Prvog svjetskog rata u srce takođe tamnog Montenegra, koje se, kako Knežević više puta sugeriše aludirajući na Konradovo čuveno djelo, stalno tokom priče izmješta, nikad do kraja saznatljivo i definisano, ova pripovijest se fokusira na zbunjujuća i potresna iskustva mladog Engleza, Oberona Harvela, u njegovom susretu sa crnogorskom ge-

ografskom, istorijskom i mitskom drugošću. Osim toga, Lorensov roman samosvjesno promišlja okvire i kontekstualizaciju same priče, postavljajući ono, već toliko puta postavljeno pitanje koje ipak permanento podstiče različite umjetničke i teorijske odgovore – pitanje o granicama koje dijele i povezuju mit i istoriju, tekst i stvarnost, kao i individualnu i kolektivnu dramu u svim pomenutim kategorijama.

Ogled sa naslovom „Da li vjerujemo Koscu?“, posvećen romanu Margaret Etvud *Antilopa i Kosac* (*Oryx and Crake*, 2003), takođe razmatra pomenuta pitanja odnosa jezika/pripovijedanja i stvarnosti, kao i mogućnost autentične koegzistencije različitosti, ali sada kroz eko-feministički diskurs, koji ipak ovdje ima i šire implikacije. Roman predstavlja višeznačnu distopiju, jer slikajući svojevrsan postapokaliptični svijet kroz brojne intertekstualne reference, promišlja i biblijsku ideju postanja i mnoge stubove patrijarhalne kulture na kojima počivaju naši svakodnevni sudovi. Opisujući zastrašujuću (upravo zato što je metonimijska, moguća, poznata) degradaciju života usljed razvoja tehnologije i otupljujućeg konformizma, Etvud podvlači i degradaciju jezika, koji predstavlja „našu jedinu vezu sa svijetom, savremenim ili drugim generacijama“, te stoga i nezamjenjivu sponu sa sobom, drugim, i drugim u sebi. Ova spona se, kako napominje Marija Knežević, često dramatiizuje u romanima ove kanadske spisateljice, pri čemu se njena potencijalna obnova, revitalizacija njenog značenja često dovodi u vezu sa dekonstrukcijom isključivog i rušilačkog patrijarhalnog poretka, koji je i gluv i slijep za druge i drugačije epistemološke sisteme. Komentarišući kompleksni završetak ovog djela u kojem Džimi, koji je nešto između Nojevog bizarnog dvojnika i novog Adama, zbunjeno osluškuje „nerazgovjetnu gomilu života“ svjestan da ne može postojati bez pokušaja *pričanja* tog života, Knežević zaključuje:

„Kada je hijerarhijska svijest kao konstrukcija patrijarhalne civilizacije onemogućena, svakom prirodnom biću daje se jednaka važnost i jedinstvenost u lancu živog svijeta. [...] Na ovaj način, Etvud ispisuje pismo prirode koja se u svojoj beskrajnoj plodnosti otvara drugom – muškarcu, ženi, suncu, moru, dijeli se, cjepka, regrupiše, troši i obnavlja. Okupljajući roditelje, djecu, seks, drogu, internet, strah – ovaj roman ih ne obavlja saosjećanjem već (kao tvorac svoja stvorenja) ljubavlju i daje im riječi. 'Šta je najbolje za Krejkere?' ipak se pita Snježni na kraju. Ljubav. Njom se uzdižemo iznad slabosti i ostvarujemo u svojoj savremenosti. Sa njom nikada nijesmo na kraju, već uvijek u pupoljku stvaranja.“

Iscrpna analiza romana *Arthur & Džordž* (*Arthur & George*, 2005), kao i duboko sagledavanje nekih od ključnih aspekata poetike Džulijana Barnsa uopšte, vodi pretposljednji esej ove zbirke u smjeru promišljanja fundamentalnih dilema ljudske egzistencije u postreligioznom svijetu. Uz osvrt na mnoge filozofske, kulturološke i književnoteorijske studije, autorka ispituje mnogostrukost identiteta u složenim uslovima postmodernog društva, njihovu (de) konstrukciju, mogućnosti i ograničenja komunikacije među njima, kao i sveprožimajuću epistemološku sumnju koja stoji u osnovi ovog popularnog engleskog romana. Kroz svojevrsnu mješavinu žanrova, u kojoj su najdominatniji elementi detektivske priče, zatim *Bildungsroman*-a (takođe i *Kunstlerroman*-a), kao i postkolonijalnog diskursa, ovo djelo se, kako često implicira Knežević, razvija ne samo kao antirasistički i širi humanistički apel, već i kao diskretno pismo saosjećanja i ljubavi, autentično možda upravo zato što je obojeno neizbježnom ironijskom postmodernističkom (samo)svjesnošću. Pitajući se šta je to što možemo *znati* u odsustvu dokaza i šta znače krajevi i počeci, Barnsovo pismo, sa strepnjom ali i smjelo, afirmiše *vjeru* u fleksibilnost granica – kulturnih, ličnih, psiholoških i, najzad, ontoloških – dok

ovaj ogled, na izvjestan način, objedinjuje mnoge od predhodnih tema ove studije i književnih djela kojima se bavi u savremenom tretmanu onih starih, savremenih, sveltremenih i naših „ljudskih, previše ljudskih“ preokupacija.

„Šerman Aleksi – varalica urbane divljine“ naslov je eseja koji, uslovno rečeno, zatvara ovu zbirku, imajući na umu da se refleksije pitanja i odgovora koji su u njoj postavljeni i ponuđeni pružaju mnogo dalje i duže nego što traje njeno čitanje. Prof. dr Marija Knežević je i ranije, u više navrata, predstavljala crnogorskoj publici doskoro nepoznatu iako izuzetno bogatu starosjedilačku američku književnost, bilo usmeno i interaktivno, kroz predavanja koje je održavala i održava, bilo kroz, ne manje interaktivno i podsticajno, prevode nje i priređivanje tekstova indijanskih autora. Ovaj rad se fokusira na suštinske odlike starosjedilačke proze, na njene savremene trendove i neke od trajnih, iako promjenjivih, kategorija, a kroz prozu Šermana Aleksija, jednog od najznačajnijih pripadnika ove književnosti.

Da je put ka saosjećanju i otvaranju ka Drugom, pa bio taj „drugi“ pojedinac, pleme, država, kultura, priroda, priča, seks ili smrt, gotovo uvijek povezan sa rušenjem izvjesnih tabua i razgradnjom stereotipa, potvrđuje već i jedna zbirka Aleksijevih priča, na koju se ovaj ogled posebno osvrće – *Najjači Indijanac na svijetu (The Toughest Indian in the World, 2000)*. Nakon uvoda u piščevu biografiju, društveni i književni kontekst u kojem se razvijao, kao i šire istorijske uslove koji su odredili razvoj ali i angloamerička i zapadnoevropska čitanja starosjedilačke književnosti, Knežević nas upoznaje sa figurom *varalice (trickster)* – konceptom veoma važnim za razumijevanje indijanske tradicije, mitologije i književnog stvaranja. Poput *ptica*, koje povezuju različite prostore i sfere postojanja, i poput *zmija*, koje simbolizuju neuhvatljivost i subverziju fiksiranih formi, varalica je polimorfno i polivalentno

biće „dvostrukog porijekla, ljudskog i božanskog, sposobno za stalne transformacije identiteta i pola“, pa se zbog toga može okarakterisati, kako autorka dalje kaže citirajući različite izvore, i kao „negacija koja nudi mogućnost [...] 'margina zbrke“, ili „kognitivna disonanca“. Bilo da je kojot, zec ili gavran, ili pak neko ljudsko obličje, varalica djeluje kao vrsta *strašila* za etabliranu kulturu, budući da stalno prelazi granice i ruši postojeće norme, rugajući se svakom pokušaju kolonizovanja drugog, u idejnom, političkom i pripovjednom smislu, i smijehom podrivajući bol istorije. Varalice su i negacija nihilizma, jer svojom energijom i vitalnošću oslobađaju libido i individue i zajednice, oličavajući „postupak slavljenja potresne slabosti ljudskog bića“, dok priče o njima, zaključuje Knežević ovaj esej i ovu zbirku, nose sa sobom „domorodački lijek za egzistencijalnu usamljenost u postvarenom svijetu.“

Osim što predstavlja izuzetno važan doprinos studijama anglistike na našim prostorima i šire, budući da se bavi nekima od najznačajnijih autora engleskog govornog područja od devetnaestog vijeka, ranog i poznog dvadestog, pa do današnjeg doba, zbirka eseja prof. dr Marije Knežević naći će put i do svakog čitaoca zainteresovanog za ideju saodnošenja sa drugim i drugačijim. Njena relevantnost je u tom smislu neprolazna, dok će je njena teorijska informisanost i akademska ozbiljnost, kao i, sa druge strane, danas tako rijetka iskrenost i čitalačka posvećenost učiniti štivom koje može pomoći studentima, kako je i sama autorka zamislila, da književnost uče doživljavajući je, a ne samo memorišući činjenice. Jer otvarajući se ka umjetnosti, najpotpunije ostvarujemo i potvrđujemo svoj odnos sa sobom i drugima, dok nas umjetnost riječi možda najubjedljivije od svih drugih podsjeća da ipak „nismo sami“, što je i osnovna zamisao ove zbirke.